

До 80-річчя від дня народження Г.М. Доброва

Б.А. Маліцький, Ю.О. Храмов

Г.М. Добров — учений та учитель (до 80-річчя від дня народження)

Розглянуто наукову, науково-організаційну та громадську діяльність відомого українського вченого в галузі наукознавства, члена-кореспондента НАН України Г.М. Доброва. Висвітлено його роль в становленні та розвитку наукознавчих досліджень в Україні та створенні наукознавчої школи.

У березні цього року виповнюється 80 років від дня народження відомого українського вченого в галузі наукознавства, доктора економічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України, засновника і першого керівника Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки НАН України та засновника української наукознавчої школи Геннадія Михайловича Доброва.

Народився Г.М. Добров 9 березня 1929 р. в Артемівську Донецької області. У 1950 р. закінчив механічний факультет Київського політехнічного інституту, а 1953 р.— аспірантуру зі спеціальності “історія науки і техніки” Інституту теплоенергетики АН України, захистивши того ж року кандидатську дисертацію з історії вітчизняних вугледобувних комбайнів.

Розпочавши наукову діяльність як історик техніки, Г.М. Добров домігся на цьому шляху певних успіхів. Зокрема, його перша монографія “Історія радянських вугледобувних комбайнів” [1], підготовлена на основі результатів дисертаційного дослідження і опублі-

кована 1958 р., дістала схвальну оцінку істориків техніки. У ній вперше в контексті історії зарубіжного комбайнобудування розглянуто основні етапи розвитку вітчизняних вугледобувних машин, починаючи від створення перших їх зразків і до сучасних високопродуктивних конструкцій (на той час), подано класифікацію гірничих комбайнів, а також наведено міркування щодо перспектив подальшого конструювання цих засобів техніки. У монографії було використано значну кількість літературних та архівних джерел і патентів, що дало можливість виявити низку забутих та маловідомих праць і результатів з історії комбайнів, зокрема вітчизняних.

По закінченні аспірантури Г.М. Добров залишився в тому ж інституті молодшим науковим співробітником. Вже на цьому початковому етапі наукової роботи він виявив такі характерні риси своєї вдачі та діяльності, як відповідальність, сумлінність, велика працездатність, широка ерудиція, доброзичливість, творчий підхід до вирішення різноманітних наукових задач,

вміння бачити проблему та шляхи її розв'язання, талант дослідника, талант спілкування з людьми, що тяжіли до нього, багатство ідей. Останнє, мабуть, відіграло неабияку роль у його переході 1955 р. на живу комсомольську роботу, а в подальшому, вже у науковому середовищі, сприяло згуртуванню навколо нього колективу однодумців-дослідників для розв'язання широкого кола проблем нового, тільки народжуваного тоді напряму науки в Україні — наукознавства. У 1955—1958 рр. Г.М. Добров — другий, а в 1958—1961 роках — перший секретар Київського обкому ЛКСМУ.

У 1961 р. він повертається до Академії наук України, з якою було пов'язано все його подальше життя. У 1961—1963 рр. Г.М. Добров — старший науковий співробітник Інституту теплоенергетики, 1963—1964 рр. — Інституту історії, а в 1964—1968 рр. — завідувач відділу історії техніки в ньому.

Розгортання із середини 50-х років науково-технічної революції поставило перед істориками науки і техніки та наукознавцями принципово нові завдання, що вимагали розробки нових методологічних і методичних засад цих дисциплін, зміни підходів до проведення історичних і наукознавчих досліджень, розширення їх джерельної бази. Почуття нового, притаманне Г.М. Доброву, сприяло тому, що він став ініціатором істотного оновлення інструментарію історико-наукових досліджень, залучивши до аналізу науки і техніки математичні та машинні методи, зокрема можливості електронних обчислювальних машин, що тільки зароджувались в Україні.

Якщо 1964 рік у Г.М. Доброва проходить ще під знаком історії гірничих комбайнів та “ідеологічних проблем”

історії науки і техніки, то починаючи з 1965 р. він повністю переключається на вирішення згаданих вище завдань, внаслідок чого з'являється низка його праць з проблем організації науки та використання кількісних методів аналізу в історичних дослідженнях, для переробки історико-наукової інформації [2—10].

На думку Г.М. Доброва, застосування машинних методів в історико-наукових дослідженнях мало на меті одержання результатів, які могли б використовуватися для виявлення точок росту і потенціалу нових напрямів науки і науково-технічного прогресу, якісних і кількісних оцінок діяльності наукових кадрів тощо [11, 12]. Саме тоді було започатковано (1966) його ідею щодо органічного поєднання історико-наукового і наукознавчого досліджень, яка віддзеркалилася у його красномовній тезі: “з минулого, через сьогодні — до майбутнього”. Цей цикл досліджень Г.М. Доброва та його перших учнів і співробітників Л.П. Смирнова, В.М. Клименюка, Є.І. Левіна дістав завершення і узагальнення в монографіях “Машинные методы переработки историко-научной информации” (1969) та “Машинные методы анализа информации об опыте научно-технического развития” (1972), в яких запропоновано конкретні методи використання обчислювальної техніки для обробки науково-технічної інформації [13, 14].

Непересічне значення мала фундаментальна монографія Г.М. Доброва “Наука про науку. Вступ до загального наукознавства” (1966), яка фактично започаткувала цей напрям науки в Україні [15]. У ній вперше висунуто та обґрунтовано концепцію наукознавства як комплексної науки,

результати якої мають широко використовуватися в економіці, організації і плануванні науки та управлінні нею, сформульовано програму наукознавчих досліджень, що включала такі проблеми, як ефективність науки, науковий потенціал, тенденції й прогнозування науково-технічного прогресу тощо. Вона поглибила інтерес до наукознавчих досліджень взагалі і в подальшому їй було перевидано в багатьох країнах світу. Розглянуті питання дістали всебічне дослідження у наступні роки й висвітлено в низці його власних і колективних монографій, зокрема “Актуальные проблемы науковедения” (1968) [16], “Потенциал науки” (1969) [17], “Наука о науке. Введение в общее науковедение” (1970 р., 2-е видання) [18], “Организация науки” (1970) [19], “Управління наукою” (1971) [20].

У 1968—1986 рр. Г.М. Добров очолював наукознавчі підрозділи в низці академічних установ — Інституті математики, Інституті кібернетики, Раді по вивченню продуктивних сил України, зокрема в 1971—1976 рр. та 1979—1984 рр. був заступником директора Інституту кібернетики, а в 1969—1971 рр. та 1984—1986 рр.— голови Ради по вивченню продуктивних сил України (в 1976—1979 рр. він — головний дослідник Міжнародного інституту прикладного системного аналізу в Австрії, де виконав цікаві дослідження з аналізу проблем управління науково-технічним розвитком). У 1968 р. Г.М. Доброву присвоєно ступінь доктора економічних наук, а 1970 р. — звання професора, з 1981 р. він став професором, завідувачем кафедри Київського інституту народного господарства.

У ці роки поглиблюється вивчення раніше розглядуваних наукознавчих проблем (прогнозування найважливі-

ших напрямів науки і техніки [21—23], шляхи оптимізації потенціалу науки [24], управління науковими системами і науково-технічним прогресом [25—27] та ін.), порушуються й нові, наприклад, питання наукової політики [28, 29], принципів і технологій програмно-цільового управління наукою [30], економіки, організації і планування науково-дослідними і дослідно-конструкторськими розробками [31, 32], формування науково-технічних програм [33], оцінки технологій [34, 35], питання пріоритетів та інновацій [36] тощо.

У 1969 р. Г.М. Добров започаткував періодичний міжвідомчий науковий збірник “Науковедение и информатика” і був його відповідальним редактором, 1993 р. він перетворився на міжнародний науковий журнал “Наука та наукознавство”.

Тісне поєднання історико-технічних і наукознавчих досліджень яскраво проявилось в капітальній двотомній монографії “Історія технічного розвитку вугільної промисловості Донбасу” (1969) [37], одним з керівників авторського колективу якої був Г.М. Добров. У ній узагальнено науково-технічний досвід розвитку вугільної промисловості Донбасу, розкрито взаємозв’язок окремих галузей вугледобування, намічено перспективи науково-технічного прогресу регіону. Вона дістала високу оцінку наукової і технічної громадськості.

Проте обґрунтування концептуальної єдності наукознавства та історії науки одержало відображення не тільки в його особистих або колективних працях, в яких запропонований ним підхід давав можливість вивчення минулого і сьогодення науки та побудови прогнозів відносно дальшого її розвитку з од-

ночасним розширенням можливостей перевірки історичних реконструкцій. Як ніхто з українських учених, він дуже гостро переживав роз'єднаність наукознавства та істориків науки і вживав конкретних кроків до “наведення мостів” між цими двома напрямками. Ця ідеологія Г.М. Доброва, активна позиція щодо практичної інституціоналізації цієї єдності врешті-решт привели до створення 1986 р. в Академії наук Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки, який Г.М. Добров очолював до кінця своїх днів і який нині по праву носить його ім'я.

У Центрі дослідження з цих двох наук Г.М. Добровим було значно розширено. Він ініціював дослідження з історії заснування Національної академії наук України. Під його керівництвом було проаналізовано значний масив архівних документів і матеріалів та публікацій про перші роки діяльності Академії, наслідком чого стали розробка нової концепції ранньої академічної історії, по-новому розставлено акценти у висвітленні ряду історичних подій, виявлено низку “білих плям” та “фігур замовчування” [38]. Було вжито певних кроків щодо відновлення історичної правди та справедливості по відношенню до багатьох діячів української науки, безпідставно забутих або навмисно викреслених з її історії.

Резюмуючи внесок Г.М. Доброва в науку, можна сказати, що він був одним із засновників наукознавства в колишньому Радянському Союзі, розвинувши теорію науково-технічного потенціалу і методів його вимірювання [39], теорію і практику науково-технічного прогнозування [40, 41], запропонувавши низку ефективних методик прогнозних робіт, одним з

перших у СРСР розпочав роботи з наукометрії.

Одержані Г.М. Добровим пріоритетні результати дістали широке визнання як у нашій країні, так і за кордоном. Він був автором понад 300 наукових праць, в тому числі 10 індивідуальних монографій, серед яких “Наука про науку” та “Прогнозування науки і техніки” перевидано у 8 зарубіжних країнах. Не можна не сказати ще про одну його працю, що залишилася в рукопису, відому в колі наукознавців як “капутологія”,— зведення “правил” і “парадоксів” для управлінців.

Важливою рисою наукової роботи Г.М. Доброва була його діяльність по зміцненню авторитету вітчизняної науки за кордоном. Він працював у ряді міжнародних організацій як експерт ЮНЕСКО і РЕВ з питань наукової політики, представляв вітчизняну науку на численних міжнародних наукових форумах, як науковий керівник робочої групи України брав участь у проєктах ЮНЕСКО “Ефективність наукових груп” та “Соціальні оцінки нових технологій в країнах, що розвиваються”.

Г.М. Добров поєднував наукову та науково-організаційну роботу з громадською, був членом різних товариств, комісій, наукових рад і редакційних колегій видань, зокрема, головним редактором міжнародного журналу “Наукометрія”, який видавався в Будапешті.

І не випадково, що його творча організаційна активність, поєднана з його якостями вченого і людини, такими як талановитість, ерудиція, ентузіазм, лекторська майстерність, привабливість, неординарність, доброзичливість, високий науковий авторитет, зробили його лідером наукового колективу,

притягальним центром для молодих дослідників. Це врешті-решт і привело до створення ним широкої наукознавчої школи, яка активно розвивала теоретико-методологічні основи і прикладні методи удосконалення й перебували соціально-економічного механізму науки і до якої належать 10 докторів і понад 50 кандидатів наук. Ця школа і її члени розвивають традиційні напрями наукознавства і започатковують нові відповідно до викликів часу. А створений ним Центр успішно виконував і продовжує виконувати нині функції головної організації з проблем наукознавства та історії науки і техніки в Україні.

Ще у 1965 р. Г.М. Добров був обраний членом-кореспондентом Міжнародної академії історії науки, в 1972 р. — членом Всесвітньої академії гуманітарних і природничих наук, а 1988 р. — членом-кореспондентом НАН України. Проте тяжка хвороба забиравала його сили і зменшувала творчу активність, 4 січня 1989 р. він помер.

Справу Г.М. Доброва успішно продовжує створений ним науковий

колектив, хоч, на жаль, за останні роки кілька його учнів та соратників пішли з життя, зокрема доктори економічних наук В.І. Терещенко та Г.О. Самойлов, кандидати економічних наук В.С. Брюханков, О.О. Богаєв, Є.В. Авсенєв, А.О. Савельєв. Проте до його наукової традиції приєднуються нові покоління вчених — учні його учнів. Більшість з нового поповнення наукового колективу Центру становлять випускники його аспірантури і докторантури, створення яких в свій час ініціював Геннадій Михайлович.

Ідейний вплив української наукознавчої школи, яка і нині живе активним творчим життям, відчувають на собі чимало представників наукознавчого корпусу.

У день 80-річного ювілею Г.М. Доброва — великого ентузіаста і романтика науки — численні наукознавці та історики науки України складають йому данину пам'яті і ширю вдячність за його непересічний внесок у науку та виховання і підготовку її кадрів.

1. *История советских угледобывающих комбайнов.* — М: Углетехиздат, 1958. — 280 с.
2. *Историко-технічні дослідження і кібернетика // Нариси з історії техніки і природознавства.* — 1964. — Вип. 4. — С. 3—19.
3. *Использование математических методов и ЭВМ в исследованиях по истории техники.* — Киев: КДНТП, 1965. — 57 с.
4. *Про кількісні методи аналізу в історичних дослідженнях // Укр. іст. журн.* — 1965. — №12. — С. 47—54.
5. *Про машинні методи обробки історико-наукової інформації // Там же.* — 1965. — №1. — С. 96—101.
6. *О современных методах переработки историко-технической информации // Техника и ее место в истории общества.* — М.: ИИЕТ АН СССР, 1965. — С. 34—65.
7. *Перфокартотеки для исследований по истории научно-технического прогресса: Сб. инструктивных материалов.* — Киев: КДНТП, 1965. — 27 с.
8. *Про реальність прогнозів науково-технічного прогресу // Нариси з історії техніки і природознавства.* — 1965. — Вип. 5. — С. 3—20.
9. *Перфокарта для тезауруса научных событий // Там же.* — 1965. — Вип. 6. — С. 13—23.
10. *О машинных методах переработки историко-технической информации // Вопр. истории естествознания и техники.* — 1967. — Вип. 22. — С. 48—55.
11. *Информационная основа научно-технического развития // Прикладная документалистика.* — М.: Наука, 1968. — С. 5—32.
12. *Прогнозирование важнейших направлений развития науки и техники // Экономика, изобретательство.* — Киев: Знание, 1968. — С. 18—43.
13. *Машинные методы переработки историко-научной информации.* [Совместно с Л.П. Смирновым, В.Н. Клименюком]. — М.: Наука, 1969. — 270 с.

14. *Машинные* методы анализа информации об опыте научно-технического развития. [Совместно с Л.П. Смирновым, В.Н. Клименюком, Е.И. Левиным].— М.: Наука, 1972.— 311 с.
15. *Наука о науке*. Введение в общее науковедение.— М.: Наука, 1966.— 271 с.
16. *Актуальные* проблемы науковедения.— М.: Знание, 1968.— 46 с.
17. *Потенциал* науки. [Совместно с В.Н. Клименюком, Л.П. Смирновым, А.А. Савельевым].— Киев: Наук. думка, 1969.— 152 с.
18. *Наука о науке*. Введение в общее науковедение.— Киев: Наук. думка, 1970.— 320 с.
19. *Организация* науки. [Совместно с В.Н. Клименюком, В.М. Одриним, А.А. Савельевым].— Киев: Наук. думка, 1970.— 204 с.
20. *Управління* наукою. [Спільно з В.М. Клименюком, Г.О. Самойловим та ін.].— Київ: Наук. думка, 1971.— 268 с.
21. *Прогнозирование* науки и техники.— М.: Наука, 1969.— 208 с.
22. *Методика* программного прогнозирования науки и техники. [Совместно с В.М. Глушковым, Ю.В. Ершовым].— М.: ГКНТ СССР, 1971.— 138 с.
23. *Сучасні* методи аналізу прогнозування. [Спільно з Л.Л. Смирновим].— Київ: Знання, 1971.— 46 с.
24. *Некоторые* пути оптимизации организационной структуры науки. [Совместно с В.Н. Клименюком, А.А. Савельевым].— М.: СЭВ, 1968.— 15 с.
25. *Управление* научными системами // Наука и техника.— 1972.— №8.— С. 38—46.
26. *Системный* подход к управлению наукой // Экономика и орг. пром. пр.-ва.— 1973.— №3.— С. 14—26.
27. *Программно-целевые* принципы управления научно-техническим прогрессом // Науковедение и информатика.— 1974.— Вып. 12.— С. 3—7.
28. *Проблеми* наукової політики в Українській РСР. [Спільно з В.М. Клименюком, О.О. Богаєвим] // Вісн. АН УРСР.— 1970.— №1.— С. 85—95.
29. *Основы* научной политики // Управляющие системы и машины.— 1973.— Вып. 8.— С. 3—19.
30. *Принципы* технология программно-целевого управления // Пути повышения эффективности управленческого и инженерно-технического труда.— Киев: УкрНИИТИ, 1974.— С. 36—38.
31. *Актуальные* проблемы экономики, организации и планирования НИОКР: Конспект лекций. [Совместно с Ю.М. Ипатовым].— Л.: ИПК СП, 1976.— 81 с.
32. *Управление* эффективностью научной деятельности. [Совместно с Э.М. Задорожным, Т.И. Шедриной].— Киев: Наук. думка, 1978.— 240 с.
33. *Вопросы* формирования научно-технических программ. [Совместно с Э.М. Задорожным, И.В. Салтысовым].— Киев: Знание, 1977.— 19 с.
34. *Системные* оценки технологий как элемент технической политики // Wissenschaftswissenschaft in Lehre und Forschung.— Berlin, 1978.— S. 107—124.
35. *Прогнози* та системні оцінки технологій: Організаційно-методичні проблеми // Вісн. АН УРСР.— 1981.— №3.— С. 28—35.
36. *Управление* исследованиями, разработками, нововведениями. [Совместно с Р. Рэндольфом] // IASA INFAC Workshop.— London, 1979.
37. *История* технического развития угольной промышленности Донбасса. [Совместно с А.Н. Шербанем, С.В. Шухардиным и др.].— Киев: Наук. думка, 1969.
38. *Новий* погляд на історію заснування Академії наук України. [Спільно з В.І. Онопрієнком, Л.В. Матвєєвою] // Вісн. АН УРСР.— 1989.— №4.— С. 58—73.
39. *Научно-технический* потенциал: Структура, динамика, эффективность. [Совместно с В.Е. Тонкалем, А.А. Савельевым, Б.А. Малицким].— Киев: Наук. думка, 1987.— 346 с.
40. *Прогнозирование* науки и техники.— М.: Наука, 1977.— 209 с.
41. *Прогнозирование* и оценки научно-технических нововведений. [Совместно с А.А. Коренным].— Киев: Наук. думка, 1989.— 276 с. 42.

Одержано 16.02.2009

Б.А. Малицький, Ю.А. Храмов

**Г.М. Добров — ученый и учитель
(к 80-летию со дня рождения)**

Рассмотрена научная, научно-организационная и общественная деятельность известного украинского ученого в области науковедения, члена-корреспондента НАН Украины Г.М. Доброва. Освещена его роль в разворачивании науковедческих исследований в Украине и создании науковедческой школы.